

<http://doi.org/10.22133/MTLJ.2024.394300.1200>

Legal Analysis of Direct Debit as a Modern Payment Method

Mohammadamin Fasihizadeh¹, Alireza Fasihizadeh^{2*}

¹ Ph.D. in Private Law, Department of Law, Faculty of Law and Humanities, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

² Associate Prof. Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Article Info	Abstract
<p>Original Article</p> <hr/> <p>Received: 23-04-2023</p> <p>Accepted: 08-12-2023</p> <hr/> <p>Keywords: Direct Debit Electronic Fund Transfer Preauthorized Debit Transfer Pull Payment</p> <hr/> <p>*Corresponding author e-mail: fasihizadeh@ase.ui.ac.ir</p>	<p>One of the components of economic prosperity is the existence of an up-to-date and progressive banking system that, in addition to provide modern financial platforms, performs well in providing common general banking services, including various types of payments, to its customers. In this regard, Direct Debit, which is considered a functional and modern way of debit transfer payment order, was analyzed legally in this article. Among the advantages of this bank payment method are its high reliability and flexibility in using in various business applications and transactions, as well as reducing costs and saving the time of the parties involved compared to traditional methods, such as issuing checks or paying by cards, in the related applications. All these advantages are due to the fact that this payment method is based on a contract between the account holder and the beneficiary which gives the latter the right to withdraw money from the account, to the extent the contract permits. As a rule, looking at nature of right, the contract must be generally irrevocable, however the parties may agree on termination clauses. One of the results of this research is that although the characteristics and effects of the mentioned contract are known in a relatively favorable way during the years of its global utilization, beside the existence of special regulations in some other countries, formulation of dynamic regulations compatible with this payment method seems necessary in the domestic banking system to make it work better and also to prevent probable related lawsuits among the parties involved.</p>
<p>How to Cite: Fasihizadeh, M.A., & Fasihizadeh, A.R. (2024). Legal Analysis of Direct Debit as a Modern Payment Method. <i>Modern Technologies Law</i>, 5(10), 19-32.</p>	<p>Published by University of Science and Culture https://www.usc.ac.ir Online ISSN: 2783-3836</p>

حقوق فناوری‌های نوین

<http://doi.org/10.22133/MTLJ.2024.394300.1200>

تحلیل حقوقی برداشت مستقیم به‌عنوان یک روش پرداخت نوین

محمدامین فصیحی‌زاده^۱، علیرضا فصیحی‌زاده^{۲*}

^۱ دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی و حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

^۲ دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
---------------	-------

توسعه ابزار و شیوه‌های نوین پرداخت به‌تبع نیازهای موجود اقتصادی، از ضرورت‌های انکارناپذیر پویایی کسب‌وکارها و تسهیل امور معاملاتی اشخاص است. برداشت مستقیم شیوه‌ای نوین در انواع انتقال وجه بدهی است که تحلیل حقوقی آن، موضوع مقاله حاضر است. از مزایای این شیوه پرداخت بانکی، امنیت و قابلیت اطمینان بالای آن، انعطاف در به‌کارگیری در انواع متنوع کسب‌وکار و معاملات و نیز کاهش هزینه‌ها و صرفه‌جویی در وقت اشخاص دخیل در مقایسه با روش‌های سنتی همچون صدور چک یا بهره‌گیری از پرداخت‌های کارتی است که همه این‌ها از ابتدای این روش پرداختی بر قراردادی خاص میان صاحب‌حساب و ذی‌نفع آن نشئت می‌گیرد. از نتایج این پژوهش آن است که با وجود فراهم‌آوری شرایط برداشت مستقیم در سامانه‌های بانکی، آنچه اکنون در عمل اجرا می‌شود چندان با تعریف برداشت مستقیم سازگاری ندارد و در واقع واریز مستقیم و زیربخش دیگر خدمات پایا محسوب می‌شود؛ بنابراین هرچند اوصاف و آثار قرارداد مذکور در طی سالیان به‌کارگیری جهانی آن و نیز وجود مقررات مخصوص در کشورهای دیگر به‌نحو نسبتاً مطلوبی شناخته شده است، اما به‌منظور کارکرد بهتر آن در نظام بانکداری داخلی و نیز پیشگیری از دعاوی مربوط به آن، به‌روزرسانی مقررات موجود در سازگاری بهتر با اشکال کاربردی در این روش پرداختی ضروری به‌نظر می‌رسد و به پویایی بیشتر دستورالعمل‌های مربوط به نظام‌های پرداخت می‌انجامد.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۲/۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۹/۱۷

واژگان کلیدی:

برداشت مستقیم

انتقال الکترونیکی وجوه

انتقال بدهی از پیش تأییدشده

دستور پرداخت معکوس

*نویسنده مسئول

رایانامه: fasihzadeh@ase.ui.ac.ir

نحوه استناددهی:

فصیحی‌زاده، محمدامین و فصیحی‌زاده، علیرضا (۱۴۰۳). تحلیل حقوقی برداشت مستقیم به‌عنوان یک روش پرداخت نوین. حقوق فناوری‌های نوین، ۵(۱۰)، ۱۹-۳۲.

ناشر: دانشگاه علم و فرهنگ <https://www.usc.ac.ir>

شاپای الکترونیکی: ۲۷۸۳-۳۸۳۶

یکی از کارکردهای اصلی نظام بانکی، که نقشی انکارناپذیر در تسهیل توسعه اقتصادی دارد، اجرای پرداخت‌های پولی از حساب مشتریان است. از این رو، تنوع در روش‌های پرداخت بانکی و کارآمدسازی و تسریع آن‌ها با در نظرگیری رشد فناوری و تغییر در نیازهای معاملاتی صاحبان حساب به رضایت بیشتر ایشان در این رابطه و بهبود فضای کسب‌وکار منجر می‌شود (اسکینر، ۱۳۹۳، ص ۲۲۶-۲۲۷؛ داراب‌پور، ۱۴۰۲، ص ۶۷). هرچند در کشور ما طی دهه اخیر، سامانه‌ها و خدمات بانکی به تبع ظهور اینترنت و بانکداری برخط، هم به لحاظ کیفی و هم به لحاظ کمی، با گسترش فزاینده‌ای روبه‌رو شدند؛ اما دو عامل تدوین مقررات مناسب، همگون و به‌روز متناسب و معرفی قابلیت‌های برآمده از به‌کارگیری اشکال نوین پرداخت‌های بانکی در فراگیری بیشتر و رونق استفاده از آن‌ها تأثیر می‌گذارد.

برداشت مستقیم^۱ شیوه‌ای نوین در پرداخت‌های بانکی انتقال وجه از نوع بدهی^۲ است که به علت انعطاف و تنوع موارد کاربرد آن و نیز امنیت مناسب به‌نسبت روش‌های مشابه، در بسیاری از ساختارهای بانکی توسعه‌یافته دنیا و اخیراً تا حدودی در کشور ما متداول شده است. مزایای این روش در کسب‌وکارهای برخط همچون شارژ کیف پول الکترونیک و مبادله کالاها و خدمات مشمول حق مؤلف و اشتراک ویژه ماهانه و به‌طور کلی در هر مجموعه، پرداخت مکرر (Liébana-Cabanillas, 2014, p. 146) در پرکاربرد شدن آن مؤثر بوده است. این روش مبتنی بر قراردادی میان صاحب حساب و ذی‌نفع پرداخت است که براساس آن، شخص اخیر که می‌تواند ارائه‌کننده خدمات یا فروشنده کالا باشد این امکان را می‌یابد که مطابق توافق، مبالغی معین یا نامعین را به‌صورت مستمر یا متناوب از حساب برداشت کند. این قرارداد می‌تواند جایگزین مناسبی برای پرداخت هزینه‌های اشتراک انواع خدمات ارزش افزوده و قبوض عمومی خدمات برق، آب، گاز، تلفن یا اجاره‌بهای اماکن مسکونی و تجاری و اداری یا پرداخت اقساط بانکی و مانند آن باشد. همچنین در بسیاری از موارد، این قرارداد می‌تواند نیاز ما را در مواردی برطرف کند که صدور چک و مشکلات ناشی از پرداخت نشدن وجه آن مانعی بر سر راه تسهیل اجرای معاملات است یا در مواردی که مبلغ دین از قبل مشخص نیست و مدت‌دار است و چک و شیوه‌های پرداخت وعده‌دار نیز به حد مطلوب مفید واقع نشود. در این مقاله، پس از ارائه توضیحاتی کلی درباره نحوه کارکرد برداشت مستقیم و اشاره به تمایز آن با روش‌های مشابه، اوصاف قرارداد مبنای آن تحلیل شده است.

۱. تمایز برداشت مستقیم از مفاهیم مشابه

برداشت مستقیم را باید از مفاهیم و روش‌های پرداخت مشابه، همچون «واریز مستقیم»^۳ و «پرداخت مکرر از کارت»^۴ متمایز کرد. در واریز مستقیم، که تعیین زمان و مبالغ برداشتی و بازه تناوب آن تماماً و مستقیم از جانب صاحب حساب انجام می‌گیرد، دیگر نیازی به اعطای مجوز و التزام به مآذونیت ذی‌نفع وجود ندارد و لذا تنظیم قرارداد جداگانه برای تعیین شرایط پرداخت با وی الزامی نیست. نمونه آن را می‌توان ثبت دستور پرداخت مکرر (خودکار) انتقال اعتبار برای واریز دستمزد کارکنان یک شرکت دانست. همچنین در پرداخت مکرر از کارت، که اصولاً به پرداخت‌های تکرارشونده هم محدود است، برداشت از طریق کارت بانکی (اصولاً کارت اعتباری و با شرایطی کارت بدهی^۵) انجام می‌شود؛ در حالی که در برداشت مستقیم، وجوه از حساب بانکی (یا مالی - اعتباری) کسر می‌شود و از این روی، از برداشت کارتی با مشکلاتی نظیر عدم اعتبار یا انقضای کارت امن‌تر است. در نهایت می‌توان گفت برداشت مستقیم به‌نسبت چک عادی از مزیت خودکاربودن، هزینه کمتر اعتبار (Simatele & Mbedzi, 2021, p. 19; Tompkins et al., 2015, p. 6) و ضمانت اجرای بهتر برخوردار است.

۱. این روش در کشورهای اروپایی تحت عنوان Direct Debit (Górka, 2016, p. 3) و در آمریکا به Preauthorized debit (Benson et al, 2017, p. 67) شناخته شده است.

2. debit transfer

۳. Standing order. Direct Credit. (یا preauthorized credit در آمریکا)

4. continuous payment authority (CPA)

5. debit card

۱-۱. مزایای پرداخت به روش برداشت مستقیم

برداشت مستقیم در مقابل سایر روش‌های انتقال وجه مشابه، مزایایی دارد که برخی از آن‌ها خاص این روش هستند و در این بخش به موارد اصلی آن اشاره می‌شود:

۱) در برداشت مستقیم، برداشت از حساب بدون دخالت صاحب حساب صورت می‌گیرد و از این رو، حتی در صورت فراموشی وی نیز، به شرط تأمین موجودی در حساب، خطر تعلیق خدمات برقرارشده در مقابل مبلغ پرداخت وجود ندارد. همچنین برای ذی‌نفع این مزیت وجود دارد که برخلاف وصول چک، به مراجعه به بانک نیاز ندارد و علاوه بر امکان استفاده از خدمات بانکداری برخط برای برداشت، برداشت خودکار نیز به کمک ارائه‌دهندگان خدمات پرداخت واسط برای ذی‌نفع ممکن است. بنابراین، سهولت این روش به نسبت دریافت چک برای ذی‌نفع، بیشتر و هزینه آن کمتر خواهد بود.

این روش خصوصاً در مورد بدهی‌های اقساطی یا ماه‌آزای خدمات مستمری مفید است که برای تداوم آن‌ها در غیاب این روش، نیاز به صدور مکرر دستور پرداخت است؛ چرا که در پرداخت قبوض خدمات عمومی علاوه بر احتمال فراموشی، گاه اصلاً قبض کاغذی برای صاحب حساب صادر نمی‌شود و در حالت عادی، این خطر وجود دارد که اشتراک شخص به حالت تعلیق درآید و از این طریق متضرر شود.

۲) ارائه‌دهندگان خدمات که ذی‌نفعان هستند با به‌کارگیری این روش و عقد قرارداد با صاحب حساب می‌توانند تا حدود زیادی از جهت تداوم کسب و کار خود اطمینان حاصل کنند و با برنامه‌ریزی طولانی‌مدت به ارتقای خدمات خود بپردازند؛ چراکه در بازه زمانی برقراری برداشت مستقیم، اصولاً مصادیق پرداخت متعددی، مثلاً برای حق اشتراک ماهانه ویژه خدمات، قابل تحویل است و این امر ضمن جهت‌دهی بهتر به فعالیت ذی‌نفع و سرمایه‌گذاری بهتر وی، می‌تواند به تسهیل مبالغ دریافتی و نیز کاهش آن منجر و برای صاحب حساب نیز مفید واقع شود.

۳) با این روش، پرداخت مبالغ از پیش تعیین نشده امکان‌پذیر است و با آن می‌توان صورت حساب‌های معمول ماهیانه‌ای را پرداخت کرد که مبالغ شان از قبل مشخص نیست. چنین مزیتی می‌تواند در هر جایی که به علت نامعین بودن مبلغ نهایی به استفاده از کارت‌های اعتباری یا وسایل مشابه نیاز باشد، همچون در کرایه ساعتی خودرو یا دوچرخه‌برقی به کار آید و اشخاصی از آن استفاده کنند که شرایط خاص پرداخت‌های اعتباری را ندارند، اما حسابشان عموماً دارای موجودی کافی است.

۴) مزیت مهم دیگر این روش برای هر دو صاحب حساب و ذی‌نفع، دسترسی مستقیم ذی‌نفع به حساب بانکی در این روش و برداشت از خود حساب بانکی به جای کارت‌های پرداخت بانکی، کیف پول الکترونیکی یا در قبال صدور چک الکترونیک است. چنین امتیازی ناشی از وجود قرارداد میان صاحب حساب و ذی‌نفع است که بر مبنای آن، برداشت مستقیم امکان‌پذیر می‌شود.

برداشت مستقیم همچنین مشکل شارژ سریع و پرداخت آنی از طریق کیف پول الکترونیکی را بدون نیاز به کارت‌های بانکی حل می‌کند. در پرداخت با کارت یا چک الکترونیک، به این دلیل که در بسیاری از موارد، به صرف دانستن اطلاعات روی کارت پرداخت یا مشخصات حساب جاری امکان پرداخت وجود دارد، احراز هویت واقعی صورت نمی‌گیرد و امکان سرقت اطلاعات وجود دارد. همین‌طور، به دلایل دیگر همچون انقضای مدت اعتبار کارت پرداخت نیز ممکن است پرداخت موفق نباشد. از این رو، این روش این قابلیت را دارد که در بسیاری از موارد نیازمند پرداخت‌های مستمر از طریق چک مثل اجاره‌بها، هزینه خدمات مستمر و اقساط کالا و خدمات، جایگزین صدور چک شود.

۱-۲. دستور پرداخت معکوس انتقال الکترونیک وجه با تأیید قبلی

در هر تراکنش بانکی، در یک سو پرداخت‌کننده (صاحب حساب) قرار دارد و در سوی دیگر دریافت‌کننده وجه و بر این اساس که کدام یک شروع‌کننده فرایند باشند، نوع انتقال وجه متفاوت خواهد بود. در صورتی که شروع فرایند و ارسال دستور را صاحب حساب حاوی وجه انجام دهد،

آن را انتقال اعتبار^۱ و در صورتی که آغازگر آن ذی‌نفع باشد، آن را انتقال وجه از نوع بدهی^۲ می‌نامند (Benson et al., 2017, p. 19-25) که از جنبه جابه‌جایی پول، این دو عبارت با عناوین دیگری نیز شناخته می‌شوند: هُل دادن^۳ وجه و کشیدن^۴ آن. بنابراین، هرگاه آغازکننده فرایند انتقال وجه مبلغی را برای طرف دیگر می‌فرستد (واریز مبلغ)، در واقع گویا وجه را به‌سمت او هُل می‌دهد و انتقال اعتبار انجام می‌شود و هرگاه، شروع‌کننده مبلغی را از حساب طرف مقابل برداشت (جمع‌آوری) می‌کند، گویا وجه مدنظر را به‌سمت خود می‌کشد و حالت دوم رخ می‌دهد. در حقوق ما، این عناوین ممکن است دقیق نباشد و مقصود را تأمین نکند؛ چراکه گاه بدون وجود دین پرداخت انجام می‌شود و گاه هم در مقام ادای دین و وفای به عهد است.

انتقال وجه از نوع بدهی می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد که از آن جمله می‌توان به انتقالات ناشی از پرداخت با اسناد تجاری و در مواردی، کارت بدهی^۵ اشاره کرد. چنان‌که روشن است، گاهی پرداخت از نوع انتقال بدهی با ابزارهای سنتی همچون برات صورت می‌گیرد و گاه نیز از انواع ابزارهای پرداخت الکترونیکی همچون کارت‌های تراشه‌دار یا پرداخت اینترنتی استفاده می‌شود.

در معاملات داخلی، رایج‌ترین صورت کاغذی^۶ انتقال وجه از نوع بدهی را می‌توان پرداخت از طریق چک دانست. چک ابزار مکتوبی حاوی دستور پرداختی بدون قید و شرط به امضای صادرکننده آن است که به بانک اجازه می‌دهد مبلغی را از حساب یا اعتبار صادرکننده به ذی‌نفع انتقال دهد (Geva, 2015, p. 96). هرچند اصولاً تعیین تاریخ دریافت و مبلغ چک با صادرکننده است، شروع فرایند انتقال وجه به‌دست ذی‌نفع یا دارنده چک است و از این رو، ابزار انتقال وجه از نوع بدهی به‌شمار می‌رود. در برات هم، که امروزه بیشتر در پرداخت‌های بین‌المللی کاربرد دارد، همین فرایند رخ می‌دهد؛ با این تفاوت که قبولی محالاً علیه در تعهد وی به پرداخت نقش دارد.

هرچند قالب ظاهری چک‌های عادی سندی کاغذی است، امروزه در اجرای فرایند پرداخت آن از بسترهای خاص بانکداری الکترونیک بهره‌گرفته می‌شود. به‌طور سنتی و در نبود چنین امکانی، علاوه‌بر مراحل دستی صدور و تحویل (یا ارسال) چک به ذی‌نفع، ظهرونیسی و انتقال آن به دارنده نهایی و تحویل برگ چک در مراجعه فیزیکی برای وصول آن، جابه‌جایی آن میان دو یا چند بانک ضروری است. درنهایت، در صورت کفایت موجودی حساب، وجه به‌صورت دستی به دارنده داده می‌شود و در غیر این صورت، به صدور گواهی عدم‌پرداخت منجر می‌شود (Geva, 2015, p. 97-98). موارد ذکرشده و انگیزه کارآمدی بیشتر و آسان‌تر ابزارهای پرداخت بانکی و نیز گسترش حجم معاملات و پیچیدگی اجرای تراکنش‌های متنوع میان‌بانکی مؤسسات مالی درگیر را به‌سمت استفاده از فرایندهای انتقال الکترونیکی وجه^۷ سوق داد. چنین رویکردی موجب شد تا امکان معرفی و توسعه ابزارهای جدیدتری برای پرداخت‌های بانکی خصوصاً از نوع انتقال وجه بدهی فراهم کند و به‌مرور صورت کاغذی ابزارهای پرداخت نیز دچار تغییر شود (Jans, 2023, p. 19-20, 27; Nawi et al., 2024, p. 1) که روی‌آوری به پرداخت‌های از پیش تأیید شده^۸ و نیمه‌خودکار نیز در همین راستاست.

دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال وجوه مصوب اداره نظام‌های پرداخت بانک مرکزی (آبان ۱۳۸۵)^۹ ابتدا در تعریف دستور پرداخت آن را درخواست بدون قید و شرط غیرمبهمی می‌خواند که طی آن صادرکننده اعم از شخص حقیقی یا حقوقی به‌صورت کتبی یا الکترونیکی از مؤسسه مالی خود می‌خواهد تا وجه را از طریق یک یا چند مؤسسه مالی به یک یا چند ذی‌نفع انتقال دهد. حسب این تعریف،

1. credit transfer
2. debit transfer
3. push
4. pull

۵. کارت بدهی مختص کسانی است که نزد بانک یا مؤسسه مالی صادرکننده آن حساب دارند (اصولاً حساب جاری) و می‌توانند با استفاده از کارت مذکور، از موجودی حساب خود برداشت کنند یا بهای کالاها و خدمات خریداری‌شده را بپردازند.

6. paper-based
7. electronic funds transfer
8. pre-authorized

۹. زین پس دستورالعمل خوانده می‌شود.

دستورالعمل درباره اجرای کلیه انواع دستور پرداخت، اعم از کتبی یا الکترونیکی، صادق است. درعین حال، آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی (مصوب ۱۳۸۶/۱۲/۲۲) تراکنش را پیامی الکترونیک تعریف می‌کند که بنا به تقاضای مشتری، در یکی از درگاه‌های ارائه خدمات بانکی ایجاد و به شبکه الکترونیکی بانکی ارسال می‌شود و در بند «و» ماده یک، تراکنش برخط (آنلاین) را به هرگونه تراکنشی تعبیر می‌کند که تکمیل آن مستلزم ارتباط بدون وقفه با سامانه‌های رایانه‌ای مرکزی برای سنجش اعتبار و صحت تراکنش باشد. سپس، در دو بند «ط» و «ی» پرداخت الکترونیک را به دو شیوه حضوری و غیرحضوری معرفی می‌کند، اما در هر دو روش، پرداخت را بدون مراجعه به شعبه یا واحد بانکی و به صورت الکترونیکی در نظر می‌گیرد؛ با این تفاوت که در شیوه حضوری، تراکنش از طریق ابزارهای شناسایی و پذیرش فیزیکی و در شیوه الکترونیک غیرحضوری، از طریق ابزارهای شناسایی و پذیرش مجازی اجرا می‌شود.

بند ۱۹ ماده یک از دستورالعمل، دستور پرداخت پیش‌تأییدشده را دستور پرداختی معرفی می‌کند «که طی آن صادرکننده به مؤسسه مالی خود اجازه می‌دهد در تاریخ مؤثر انتقال یا انتقالات و به تدریجی که در دستور پرداخت مشخص شده است... از حساب وی برداشت کند.» و پس از آن، در دو بند بعدی دستور پرداخت پیش‌تأییدشده در دو صورت انتقال اعتبار یا انتقال وجه بدهی آن معرفی شده است؛ بدین ترتیب که برداشت مستقیم دستور پرداختی دانسته شده که با اعلام ذی‌نفع آغاز می‌شود و واریز مستقیم، دستور پرداخت پیش‌تأییدشده‌ای است که با اعلام صادرکننده آغاز می‌شود. چنین تعریفی به نظر مبهم می‌رسد؛ چراکه در هر دو صورت پرداخت، صادرکننده دستور آغازگر آن است و بهتر بود در بند ۲۰، به جای صادرکننده از عبارتی نظیر «صاحب حساب حاوی وجه انتقالی» استفاده می‌شد. همچنین از توجه در بند ۱۹، که مؤسسه مالی را مجاز به برداشت از حساب صادرکننده می‌داند، این ابهام پیش می‌آید که در برداشت مستقیم نیز وجه از حساب ذی‌نفع برداشت می‌شود و لذا بهتر بود به جای تقسیم انواع دستور پرداخت پیش‌تأییدشده در دو بند بعدی، هر یک از دو نوع پرداخت از پیش‌تأییدشده در بندهای مجزا معرفی می‌شد. به‌هرروی، چنانچه در بندهای ۲۰ و ۲۱ ماده اول از دستورالعمل مشهود است، تفاوت «برداشت مستقیم» و «واریز مستقیم» در «آغازگر» عملیات است؛ چنان‌که در یکی «ذی‌نفع» و در دیگری شخص «صاحب حساب»، «آغازگر» دستور پرداخت هستند. با این حال، هنگام درخواست برقراری برداشت مستقیم، برای اشتراک ماهانه یکی از ارائه‌دهندگان خدمات تماشای فیلم و سریال برخط^۱، با انتخاب حساب مشخص نزد بانک ملی ایران، با قراردادی^۲ مواجه شدیم که از این جنبه با اشکال مواجه بود؛ چراکه از متن قرارداد مذکور به نظر می‌آمد طرفین آن صاحب حساب و بانک بودند و ذی‌نفع در آن، ثالث محسوب می‌شد و برحسب آنچه آمد، باید آن را «توافقنامه واریز مستقیم» دانست و نه «قرارداد برداشت مستقیم» که این از عدم تطابق عنوان با معنوی و تشخیص ناصحیح بانک از ماهیت و سازوکار قرارداد برداشت مستقیم حکایت دارد.

در گذشته، گونه‌های کاغذی انتقال وجه بدهی از پیش‌تأییدشده وجود داشت که عملکرد آن شبیه چک کاغذی بود و در امریکا با نام «چک صادرشده از راه دور»^۳ شناخته می‌شد؛ با این تفاوت که ذی‌نفع از طریق همچون تلفن اختیار صدور آن را از صاحب حساب تحویل می‌کرد. از

۱. نماوا

۲. «... خدمات برداشت مستقیم بدهی از حساب، تحت شرایط و ضوابط حاکم بر این توافقنامه که در ذیل آمده است به مشتری ارائه می‌گردد: مشتری باید حداقل دارای یک حساب فعال در بانک ملی باشد. اطلاعات شناسنامه‌ای ثبت‌شده برای مشتری در بانک با اطلاعات هویتی وی در ثبت احوال کشور مطابقت داشته باشد. شماره تلفن همراه مشتری نیز باید جهت پیام‌دهی و ارتباط در سامانه پیام کوتاه بانک ملی (سایت) فعال باشد. با توجه به قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۰۲/۱۱/۱۳۸۶، مجلس شورای اسلامی و آیین‌نامه و دستورالعمل‌های اجرایی آن مشتری متعهد و ملزم به رعایت قانون یادشده می‌باشد و نباید به اشخاص ثالث اجازه استفاده از حساب خود را بدهد. بروز هرگونه اختلاف بین مشتری و پذیرنده یا هرگونه تغییر در شرایط برداشت مذکور طی دوره زمانی، یعنی از زمان ثبت مجوز برداشت مستقیم بدهی از حساب توسط مشتری تا زمان برداشت مستقیم وجه بدهی از حساب توسط پذیرنده، مانع انتقال وجه از حساب مشتری به حساب پذیرنده نمی‌گردد. در صورت وجود مغایرت‌های احتمالی در صورتحساب بانکی ناشی از خدمات برداشت مستقیم بدهی از حساب، صاحب حساب باید برای رفع مسئله به شرکت پذیرنده مراجعه نماید. در این خصوص، اقدام خاصی از سوی بانک متصور نیست. در صورت تشخیص بانک مبنی بر سوء استفاده و یا به کارگیری خدمات مزبور در جهت غیرقانونی، بانک مخیر است به صورت یکجانبه نسبت به غیرفعالسازی آن اقدام و در صورت لزوم اقامه دعوا کرده و صاحب حساب حق هرگونه اعتراض را از خود سلب می‌نماید. پذیرش این درخواست از جانب بانک به هیچ وجه محدودکننده اختیارات بانک در به کارگیری سایر قوانین و مقررات مربوطه در صورت لزوم نیست. در صورت هرگونه سوء استفاده از اختیار اعطاء شده به پذیرنده، مسئولیتی متوجه بانک نمی‌باشد.»

3. remotely created check

این روش بیشتر در بازاریابی تلفنی یا فروش کالا از راه دور استفاده می‌شد و ذی‌نفع به نیابت از صاحب‌حساب و با دانستن شماره حساب و شماره مسیر^۱ بانک او چک را صادر و درحقیقت چاپ می‌کرد و به‌جای امضا نیز صرفاً عبارت «مستری مجوز صدور چک را صادر کرده» یا نام چاپی یا تایپ‌شده صاحب‌حساب درج می‌شد. این روش با وجود استفاده بسیار و حتی وجود نوع غیر کاغذی این‌گونه پرداخت^۲، به دلیل مشکلات آن و نیز تخلفات فراوان صادرکنندگان بدون اختیار، از رواج افتاده است (Bernstein, 1996) و اکنون برای چنین منظوری و نیز نیل به کارکردهای متنوع مشابه دیگر، عمدتاً از انتقال بدهی الکترونیکی با تأیید قبلی^۳ (صورت فعلی برداشت مستقیم در امریکا) استفاده می‌شود.

۲. اوصاف قرارداد برداشت مستقیم بانکی

همان‌گونه که گذشت، پیش از صدور دستور پرداخت برداشت مستقیم، ضروری است ذی‌نفع اختیار آن را از صاحب‌حساب کسب و با او قرارداد برداشت مستقیم را منعقد کرده باشد. چنین قراردادی علاوه بر الزامات ناشی از شرایط اساسی صحت معاملات، حائز ویژگی‌هایی است که در تبیین آن می‌تواند مؤثر باشد. به‌جهت رعایت ایجاز و دوری از تکرار، فقط به چند وصف اصلی آن اشاره می‌شود.

۲-۱. رضایی بودن

در حقوق ما، عقد با تراضی واقع می‌شود و توافق دو قصد اصولاً هم رکن لازم برای انعقاد قرارداد است و هم کافی و به تشریفات خاصی نیاز نیست. در قرارداد برداشت مستقیم نیز ابراز اراده طرفین مشروط به شکل خاصی نیست و برخلاف نظر برخی از نویسندگان (السان، ۱۳۹۵، ص ۱۴۹) در آن تنظیم سند رسمی الزامی نیست و کتبی بودن آن نیز تنها اثبات قرارداد را ساده‌تر می‌سازد؛ وگرنه هر وسیله حاکمی از اراده صاحب‌حساب و ذی‌نفع از جمله صورت شفاهی یا الکترونیکی قرارداد می‌تواند در موارد اختلاف استفاده شود. با این حال، صورت ویژه قرارداد الکترونیکی ممکن است ابهاماتی در پی داشته باشد که لازم است مرتفع شود.

۲-۱-۱. ایجاب و قبول در قرارداد الکترونیکی برداشت مستقیم

گسترش شبکه‌های رایانه‌ای و ابزارهای ارتباطی برخط به توسعه تجارت الکترونیک و به تبع آن، روی آوردن به قراردادهای الکترونیکی به‌عنوان بازوی اجرایی و وسیله تنظیم روابط فعالان در این حوزه انجامیده است (Turban et al., 2017, p. 6). چنین تغییری در صورت تشکیل قرارداد، با این مزیت حقوقی همراه است که اصولاً انعقاد قرارداد در محیط الکترونیکی به لحاظ ماهیت، با انعقاد آن به اشکال سنتی موجود تفاوت چندانی ندارد و چنین قراردادی مفاهیم اساسی قواعد عمومی قراردادها را با مشکل خاصی روبه‌رو نمی‌سازد. به‌لحاظ اقتصادی و تسهیل جریان تجارت نیز استفاده صحیح از این شیوه، از طریق کاهش هزینه‌های لازم برای مکاتبات و تبادل اطلاعات و اسناد میان طرفین، صرفه‌جویی در وقت ایشان و تسهیل بررسی و امضای متن قرارداد، امکان ذخیره داده‌ها، جلوگیری از ثبت مکرر آن‌ها و نیز بالابردن دقت در ورود اطلاعات طرفین مفید است (Bedir, 2020, p. 347, 353).

مبادلات مبتنی بر فناوری اطلاعات درحقیقت شیوه جدیدی را برای اجرای امور انواع کسب‌وکار ابداع کرده و در این میان، قرارداد الکترونیک را می‌توان حصول توافق دارای ضمانت اجرایی دانست که از طریق داده‌پیام ایجادشده با رایانه یا وسیله الکترونیکی مشابه و با توجه به تمامی شرایط لازم برای برقراری تراضی به شیوه الکترونیکی به‌دست آید (مظاهری و خادمی‌کوشا، ۱۳۹۷، ص ۳۲-۳۳). برای آن‌که توافق مذکور از ضمانت اجرای قانونی برخوردار و شرایط کلی قراردادها در آن رعایت شده باشد، لازم است در تطابق با ماده ۱۹۰ قانون مدنی صحیح و معتبر باشد. علاوه بر این، ماده ۳۳۹ قانون مدنی پس از مذاکرات اولیه، نهایی کردن توافق و وقوع عقد را به ایجاب و قبول منوط ساخته است. به‌لحاظ حقوقی، ایجاب قصد یکی از طرفین برای ایجاد ماهیت حقوقی خطاب به طرف مقابل است و قبول نیز قصد طرف مقابل به پذیرش در ایجاد آن

1. routing number
2. remotely created payment order
3. preauthorized electronic debit transfer

ماهیت حقوقی است (کاتوزیان، ۱۳۶۸، ص ۷۹-۸۰). از حیث ماهیت، ایجاب در قرارداد الکترونیکی از همین قبیل است، اما از دو جهت شکل اعلام آن و نوع وسیله ارتباطی حامل آن متفاوت است. یکی آن‌که ایجاب الکترونیکی محدود به داده‌پیام‌هایی است که پس از شناسایی و تبدیل توسط واسط الکترونیکی به صورت متن، صوت یا تصویر قابل فهمی برای مخاطب ایجاب درمی‌آید که بیان‌کننده اراده موجب است؛ لذا برخلاف ایجاب در قراردادهای سنتی، که اصولاً برای همه اشخاص بدون استفاده از وسیله خاصی قابل تشخیص است، در ایجاب الکترونیکی، مخاطبان ایجاب اشخاصی هستند که آن را از طریق تلفن یا ابزار رایانه‌ای مشخص و عمدتاً به صورت برخط دریافت یا مشاهده می‌کنند.

ایجاب باید کامل و مشخص و مشتمل بر تمامی عناصر اصلی قرارداد از جمله موضوع عقد باشد تا بتوان نوع آن و تعهدات طرفین را تعیین کرد و هریک از دو طرف به وضوح ملتفت باشد که چه معامله‌ای را انجام می‌دهد (کاتوزیان، ۱۳۶۸، ص ۲۸۲-۲۸۶)؛ هرچند اصولاً در هر عقدی که دارای ماهیت مسامحه‌ای یا مجانی باشد، علم اجمالی به مورد معامله کافی باشد (سکوتی‌نسیمی و رضائیان‌عمران، ۱۳۹۵، ص ۳۵). این مطلب در ایجاب الکترونیکی اهمیت بیشتری می‌یابد؛ چراکه به دلیل فاصله طرفین و یک‌جانب بودن ایشان، شفافیت عبارات قرارداد و نحوه انعقاد آن از اختلافات آتی جلوگیری می‌کند^۱ (Nwabueze, 2017, p. 172-173; Zhu & Xiao, 2020, p. 2). همچنین به حکم ماده ۱۰۶۵ قانون مدنی، توالی عرفی ایجاب و قبول باید رعایت شود و برحسب شرایط و اوضاع و احوال، عرفاً قبول در فاصله‌ای زمانی از ایجاب صورت گیرد. این امر در معاملات سنتی و الکترونیک می‌تواند متفاوت باشد. چنان‌که اگر شخصی به دیگری که به‌طور روزمره با او در ارتباط است بگوید «فلان چیز را به تو فروختم» و او پس از یک هفته بگوید «قبول کردم»، معامله محقق نخواهد شد؛ چراکه این مدت از حد متعارف برای صدور قبول در چنین شرایطی تجاوز می‌کند؛ اما در عقود مکاتبه‌ای، فاصله زمانی چند هفته‌ای نیز بلااشکال است. همین قاعده را درباره قراردادهای الکترونیک نیز می‌توان مجری دانست؛ با این توضیح که نوع واسط الکترونیکی در این‌جا ممکن است در تشخیص عرف تعیین‌کننده باشد؛ چنان‌که باید میان ایجاب و قبول الکترونیک از طریق تلفن، اتاق گفت‌وگوی برخط، و پست الکترونیک تفاوت گذاشت. با این حال، چنان‌چه قرارداد از طریق صفحه وب شکل می‌گیرد و امکان قطع و وصل مکرر ارتباط و تغییر احتمالی شخص مخاطب ایجاب وجود دارد، باید پس از گذشت مدتی مشخص، با تجدید اطلاعات صفحه و درخواست ایجاب جدید، بقای توافق و التزام بر تعهد پیشین احراز شود.

۲-۱-۲. زمان و مکان در قرارداد الکترونیکی برداشت مستقیم

تعیین زمان و مکان تشکیل قرارداد از جهاتی حائز اهمیت است. زمان تشکیل عقد نشان می‌دهد که تا چه زمانی دو طرف فرصت مذاکره و بررسی مفاد توافق را دارند. به عبارت دیگر، با پایان یافتن مذاکرات مقدماتی و تشکیل عقد، روابط قراردادی میان طرفین برقرار می‌شود و ایشان تا وقتی که قرارداد باقی است باید به مفاد آن ملتزم باشند و در راستای اجرای صحیح قرارداد بکوشند. تعیین مکان قرارداد نیز از جنبه مشخص شدن قانون حاکم و دادگاه صالح درباره آن نقش دارد. در قراردادهای حضوری، که دو طرف در محل یکسانی ایجاب و قبول را واقع می‌سازند، زمان انعقاد، زمانی است که ایجاب پذیرفته می‌شود و مکان تشکیل عقد هم همان محل حضور مشترک طرفین است (شیروی، ۱۳۹۶، ص ۷۹-۸۰)، اما درباره قراردادهای مکاتبه‌ای از راه دور، به دلیل اختلاف مکانی طرفین، تعیین زمان و محل انعقاد قرارداد و آثار ناشی از آن با پیچیدگی روبه‌روست. در این وضعیت، چهار نظریه مطرح شده است. نظریه اول، اعلام قبول را ملاک قرار داده و براساس آن، عقد از زمانی بسته می‌شود که نیت قابل به وسیله‌ای اعلام شود (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ص ۸۴). همین‌طور، نظریه دوم می‌گوید که هنگامی که قابل نامۀ حاوی قبولی خود را با اطمینان آماده و تسلیم اداره پست می‌کند یا در صندوق پست قرار می‌دهد، چون می‌داند نامۀ عادتاً از اختیار او خارج شده و تسلیم خواهد شد، قصد انشاء او بر قبول، در این زمان عرفاً مسلم می‌شود (شهیدی، ۱۳۹۳، ص ۱۵۴). از همین روی، نظریه سوم وصول قبولی را بدین جهت

۱. همچنین، ماده ۷ قانون تجارت الکترونیکی بیان می‌کند: «هرگاه قانون، وجود امضاء را لازم بداند امضای الکترونیکی مکفی است.» و در تعریف آن، ذیل ماده ۲ در بند «ی» امضای الکترونیکی را هر نوع علامت منضم شده به نحو منطقی متصل به داده‌پیام (حاوی مفاد مورد استناد) می‌داند که برای شناسایی صاحب آن به‌کار می‌رود. از این رو، انضمام امضای الکترونیکی به قرارداد، خصوصاً صورت دیجیتال (امن) آن، در تأیید هویت بهتر طرفین آن مفید و کارساز است.

که امکان استرداد نامه‌ی قبولی وجود ندارد، مورد توجه قرار داده (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۸-۱۵۹) و درنهایت، نظر چهارم بر علم و اطلاع ایجاب‌کننده نسبت به قبولی استوار است.

از دقت در نظریات پیش‌گفته و نیز توجه به ماده ۱۹۱ قانون مدنی که می‌گوید: عقد محقق می‌شود به قصد انشاء به شرط مقرون بودن به چیزی که دلالت بر قصد کند، نظریه ارسال قبول معقول به‌نظر می‌رسد. بااین‌حال، درباره قراردادهای الکترونیکی ماده ۲۶ قانون تجارت الکترونیکی زمان تحقق ارسال داده‌پیام را ورود آن به سیستم اطلاعاتی خارج از کنترل اصل‌ساز آن یا قائم‌مقام وی می‌شناسد که وفق آن نظریه وصول موجه می‌نماید.

درباره صورت الکترونیکی قرارداد برداشت مستقیم، پذیرش نظریه وصول قبول به‌عنوان مبنای زمان و مکان انعقاد، مصرف‌کننده یا قبول‌کننده قرارداد را به‌خصوص در قراردادهای برداشت مستقیم بین‌المللی با دشواری‌هایی مواجه می‌سازد؛ زیرا غالباً ایجاب را فروشنده یا ارائه‌کننده خدمات انشاء می‌کند و با فقدان توافق بر سر مکان وقوع عقد، آثار ناشی از آن در تعیین قانون و دادگاه صالح حاکم بر قرارداد می‌تواند به نفع ارائه‌کننده قرارداد باشد. توضیح آن‌که قواعد حل تعارض در تعیین قانون ماهوی حاکم بر قراردادهای الکترونیکی، همچون انواع کاغذی آن مبتنی بر عوامل ارتباط عینی نظیر زبان، واحد پولی محل وقوع عقد یا اقامتگاه یک طرف است (نوشادی و باقری، ۱۳۹۶، ص ۲۳۶-۲۳۷)؛ چنان‌که ماده ۹۶۸ قانون مدنی تصریح می‌کند: تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است... لذا، از آن‌جاکه زمان وقوع عقد تابع اراده طرفین است (کاتوزیان، ۱۳۶۸، ص ۳۶۶) و به‌نظر می‌رسد در مورد مکان وقوع قراردادهای بین‌المللی نیز همین‌طور باشد (نیکبخت، ۱۳۷۹، ص ۱۲۶)، بهتر است درباره تعیین زمان و مکان وقوع قرارداد توافق شود (Wang, 2010, p. 93). خصوصاً با توسعه شرکت‌های فراملی (عرفانی و جعفری، ۱۳۹۵، ص ۱۰۶-۱۰۷) امروزه در بسیاری از قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی درباره ارائه خدمات، یکی از بندها در مورد تعیین قانون حاکم بر آن است (Gruson, 2003, p. 1023)؛ هرچند در مواردی، مقررات درباره حقوق مصرف‌کننده با حمایت از وی مشکل را تا حدود زیادی حل می‌کند (دبلفون، ۱۳۹۶، ص ۲۲۴).

۲-۱-۳. تصدیق دستور پرداخت برداشت مستقیم و احراز هویت صادرکننده آن

از مواد ۱۱ و ۱۲ دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال و وجه به‌خوبی ضرورت احراز هویت صادرکننده دستور پرداخت برمی‌آید. ماده دهم دستورالعمل، نحوه تنظیم آن را به دو نوع دستی و خودکار (به‌واسطه تعامل ابزار پرداخت و ابزار دسترسی الکترونیکی) می‌شناسد و در ماده ۱۱ تأکید شده است: «دستور پرداخت، صرف‌نظر از نحوه تنظیم آن، باید پیش از صدور به تأیید صادرکننده برسد. شیوه تأیید صادرکننده به مختصات نقطه دسترسی (فیزیکی یا الکترونیکی) بستگی دارد.» و در ادامه ماده ۱۲، مؤسسه مالی صادرکننده را مکلف کرده است که پس از تأیید درخواست‌کننده و پیش از پذیرش دستور پرداخت، مواردی را مورد تصدیق قرار دهد که اولین آن، «هویت درخواست‌کننده و تطبیق آن با مندرجات دستور پرداخت...» است و مجدداً در تبصره اول ماده تأکید شده است: «احراز هویت درخواست‌کننده براساس مختصات نقطه دسترسی و مطابق با مقررات عمومی شناسایی مشتریان صورت می‌پذیرد.»

علاوه بر احراز هویت مشتری، اطمینان از مصونیت دستور پرداخت و اطلاعات تراکنش از تغییر غیرمجاز از الزامات ایمنی پرداخت به‌شمار می‌روند؛ هرچند مورد اول در دستورالعمل به‌چشم می‌خورد، اما جای دومین مورد خالی است. از جمع ماده ۷ که در آن صدور دستور پرداخت شامل چهار مرحله دانسته شده و آخرین آن «تصدیق دستور پرداخت توسط مؤسسه مالی صادرکننده» است و ماده ۲ که موارد تصدیق را پیش از پذیرش دستور پرداخت، سه مورد «هویت درخواست‌کننده...»، «کفایت مندرجات» و «انجام‌پذیری» می‌شناسد، ضرورت تصدیق دستور پرداخت به‌لحاظ مصونیت مفاد آن از تغییر غیرمجاز را باید در جای دیگری جست. چنان‌که ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مقرر می‌دارد: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات، منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند» و حداقل در بانکداری اینترنتی، عرف عام بانکی ایجاب

می‌کند که ارائه خدمات بانکی با لحاظ ایمنی متعارف صورت پذیرد (السان، ۱۳۹۲، ص ۱۱۳ و ۱۱۶-۱۱۷). مع الوصف، بانک می‌تواند تا جایی که مخالف مقررات امری نباشد، از طریق توافق با مشتری حدود رعایت ایمنی در پرداخت را بکاهد یا روش معینی را برای اجرای آن تعیین کند. در صورتی که دستور پرداخت مجاز حاوی اطلاعات نادرست باشد، بانک در صورت کشف خطا در تکمیل دستور پرداخت، لازم است صادرکننده را آگاه سازد. به عبارت دیگر، بانک موظف است دستور پرداخت را صحیح اجرا کند؛ بدین معنا که با در نظر داشتن مواردی همچون نام و شماره حساب دریافت‌کننده وجه و مبلغ تراکنش، دچار اشتباه نشود و از طریق سامانه‌های خود، انتقال موفق را تأمین کند. همچنین، از آنجا که ماده ۱۲ دستور العمل، مؤسسه مالی صادرکننده را مکلف کرده که پس از تأیید درخواست‌کننده، پیش از پذیرش دستور پرداخت، آن را از جهاتی نظیر کفایت مندرجاتش تصدیق کند، باید در صورت نقص دستور پرداخت یا انجام ناپذیری آن، موارد اصلاحی را به صادرکننده تذکر دهد و از وی بخواهد آن را تکمیل کند (عبداللهی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۹، ۱۱۳).

ممکن است شماره حسابی که به نام ذی‌نفع یا صاحب حساب حاوی وجه انتقالی در دستور پرداخت اعلام شده اشتباه باشد یا متعلق به ایشان نباشد. در اینجا، لازم است بانک پس از دریافت دستور پرداخت، مشخصات اظهار شده را با مشخصات سامانه مطابقت دهد و آن را تأیید کند و اگر تطبیق نداشت و شماره حساب متعلق به ایشان نبود، بانک موظف است از اجرای انتقال وجه خودداری کند و این امر را جهت تصحیح به مشتری اطلاع دهد.

ماده ۱۹۰ قانون مدنی ایران در بیان شرایط اساسی برای صحت هر معامله، به چهار رکن اشاره می‌کند که اولین آن‌ها قصد طرفین و رضای آن‌هاست که به اراده تعبیر می‌شود. قصد جزء جدایی‌ناپذیر اعمال حقوقی است و لذا قرارداد فاقد قصد طرفین باطل است. چنان‌که ماده ۱۹۱ قانون مدنی تحقق قرارداد را به قصد انشاء می‌داند، به شرط اقراران با چیزی که دلالت بر آن کند. چنین بیانی ضمن مطابقت با نظریه اصالت اراده باطنی، بر اهمیت مبرز خارجی نیز استوار است. در این راستا، می‌توان امضا و علائم مشابه آن را در یک قرارداد کتبی متداول‌ترین وسیله اعلان اعتبار دانست و از آنجا که صورت الکترونیکی متن قرارداد معتبر دانسته شده است، برای کشف توافق طرفین بر آن نیز به ابزاری نیاز است که به امضای الکترونیکی مشهور است.

از توجه به قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ می‌توان دریافت که قانون‌گذار به پذیرش اعتبار و ارزش‌گذاری مناسب قرارداد الکترونیکی از حیث اثبات تمایل دارد. چنان‌که در ماده ۶، جز در موارد استثنایی همچون نسبت به اسناد مالکیت اموال غیر منقول، به لحاظ الزام قانونی، داده‌پیام و نماد اطلاعات پردازشی الکترونیکی را در حکم نوشته دانسته است و لذا، قراردادهای تشکیل شده از طریق رایانه یا وسایل مشابه را همچون شکل کتبی آن‌ها می‌نمایاند. همچنین در ماده ۱۲ قانون مذکور آمده است: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده‌پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی "داده پیام" را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد.» بالین حال، ماده ۱۳ در حکمی کلی، تعیین ارزش اثباتی داده‌پیام شکل‌گرفته در بستری الکترونیکی را با مواردی همچون روش‌های ایمنی به کار گرفته شده درباره موضوع و منظور آن متناسب می‌داند و از این حیث، لازم است در امور بانکی که از حساسیت ویژه‌ای برخوردارند، از روش‌های ایمن ذخیره و مبادله اطلاعات پرداخت‌ها و نیز تصدیق داده‌های منشأ آن‌ها استفاده شود.

احراز هویت آنلاین، به عنوان مقدمه امضای الکترونیکی یا به تنهایی و مستقل، نقش مهمی در امنیت قراردادهای الکترونیکی و همچنین فرایندهای پرداخت بانکی ایفا می‌کند. از همین روی، رویه کنونی و توصیه نهادهای تدوینگر مقررات مربوط^۱ بر استفاده از ابزارهای پیچیده‌تر و کم‌خطاتری همچون احراز هویت دو یا چندعاملی^۲ است. اساس روش مذکور بر ترکیب عواملی از سه دسته مرتبط با تشخیص یا شناسایی هویت شخص واردشونده یا مورد ایجاب و قبول است. این سه عامل عبارت‌اند از:

۱. در این رابطه به ضوابط اجرایی بانک مرکزی ناظر بر «دستورالعمل حدود و چگونگی ارائه غیرحضور خدمات پایه به ارباب رجوع در بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی» مصوب ۱۴۰۰/۱۱/۲۴؛ ویرایش دوم دستورالعمل ارائه خدمات پرداخت اتحادیه اروپا (EU PSD2) و راهنمای احراز هویت در محیط بانکداری اینترنتی شورای فدرال بازرسی مؤسسات مالی آمریکا (FFIEC guidance on authentication and access to financial institution services and systems) مراجعه شود.

2. two/multi-factor authentication

۱) عامل آگاهی^۱: به چیزی اشاره دارد که فقط شخص مورد نظر از آن اطلاع داشته باشد، مانند رمز عبور یا پاسخ یک سؤال مشخص؛

۲) عامل مالکیت (و تصرف)^۲: منظور از آن وسایل تحت اختیار شخص، همچون کارت بانکی وی، تلفن همراه یا هر کارت هوشمند سخت‌افزاری یکتاست؛

۳) عامل سنجش بیولوژیکی^۳: ویژگی‌های متمایز زیستی همچون اثر انگشت یا الگوهای رفتاری همچون طرز راه رفتن و حرکات صورت و بدن شخص را بررسی می‌کند (Ometov et al., 2018, p. 2). همچنین به‌کارگیری روش‌های پیچیده‌تر امضای الکترونیکی، که به «امضای دیجیتال» شهرت دارد و می‌توان آن را به‌نوعی مصداق امضای مطمئن ذکر شده در ماده دهم قانون تجارت الکترونیکی دانست (کیهانی، ۱۳۹۱، ص ۶۳)، امنیت اطلاعات حساس مربوط به قرارداد و پرداخت را به‌نحو مطلوبی افزایش می‌دهد و علاوه بر تأمین صحت هویت و قصد شخص، از یکپارچگی^۴ و دست‌نخورده ماندن متن نهایی قرارداد نیز اطمینان حاصل می‌کند؛ به‌نحوی که هر تغییری در متن، حتی در اعلام نگارشی آن، به تغییر در کد اختصاصی^۵ قرارداد، بی‌اعتبار شدن امضای دیجیتال (Sharma, 2019, p. 604) و کشف دخل و تصرف در متن می‌انجامد.

در همین راستا، رویکرد امنیتی پردازش‌های بانکی مربوط به حساب‌ها مطابق با عرف ویژه بانکداری باید در چهار محور صورت گیرد: در سطح مشتری که از طریق روش‌های احراز هویت با پیچیدگی کافی، استفاده از درگاه‌های امن و نیز برقراری ارتباط میان نرم‌افزار و سخت‌افزار ابزار به‌کار گرفته شده برای شروع عملیات تراکنش بانکی صورت می‌گیرد (Bruno et al., 2020, p. 36; Gunn et al., 2022, p. 10). درباره انتقال داده‌ها، خصوصاً اگر به‌صورت برخط و بی‌سیم باشد، رمزنگاری آن‌ها با روش‌هایی مطمئن کارساز است و درنهایت در بانک یا مؤسسه اعتباری اولاً، باید رایانه‌ها از طریق دیواره آتش^۶ مناسب در برابر نفوذ افراد خارجی مصون بمانند و ثانیاً، با برقراری نظام طبقه‌بندی دسترسی افراد مرتبط، از دسترسی غیرمجاز محلی به اطلاعات محرمانه درون رایانه‌های بانکی جلوگیری شود.

۲-۲. لازم‌بودن

در مورد وضعیت قرارداد برداشت مستقیم از جهت جواز و لزوم، سه نظر مطرح است: برخی آن را مطلقاً جایز می‌دانند (السان، ۱۳۹۵، ص ۱۵۰). چنین برداشتی شاید از آنجا نشئت می‌گیرد که ایشان تمامی انواع نمایندگی و اعطای نیابت را تابع عقد وکالت می‌دانند (زینالی، ۱۴۰۰، ص ۶۳) و به‌نظر ایشان، تمامی عقود ناشی از اذن جایز است. همچنین گمان می‌شود بدون توجه به سودمندی این خواسته تا حد امکان باید کوشید که قراردادها را با یکی از عقود معین منطبق کرد و تحت آن جای داد (قنبرزاده و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۲۶۷). حال آنکه باید دانست که قلمرو نیابت قراردادی وسیع‌تر از وکالت است (کاتوزیان، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۵۵) و نیز عقود همچون سکنی و عمری و رقبی وجود دارد که در شمار عقود اذنی قرار می‌گیرند، اما می‌توان آن‌ها را لازم محسوب کرد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹). همین‌طور فقه امامیه اذن به انجام کاری را از توکیل در اجرای آن جدا می‌کند و حتی برخی از فقیهان امامیه، بر این باورند که چنانچه ایجاب به صراحت بر وکالت نکند، عقد وکالت تحقق نمی‌یابد. چنان‌که گفته شخص به دیگری که: «تو در انجام امری از طرف من وکالت داری»، با این سخن که: «به تو در انجام امری اذن دادم» تفاوت دارد و بیان اخیر، اگرچه بر مآذونیت دلالت دارد، اما بنا بر لزوم صراحت در ایجاب، وکالت شمرده نمی‌شود (علامه حلی، ۱۳۸۸ق، ج ۲، ص ۱۱۴).

از نظر مصالح اجتماعی نیز عقود مقتضی بقا و لزوم است و روابط ناشی از عقود، پابرجا و الزام‌آور است؛ مگر در جایی که این لزوم با قانون مخالف باشد. از این رو، هنگام تردید، در هر جایی که نهاد عقد نوعاً اقتضای لزوم آن را داشته باشد، می‌توان آن را لازم دانست. برای نمونه، سپرده ثابت بانکی با آن‌که ممکن است ودیعه یا مضاربه محسوب شود، اما توافقی لازم به‌شمار می‌رود (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۴).

1. knowledge factor
2. ownership factor
3. biometric factor
4. integrity
5. hash
6. firewall

۱۸۲-۲۹۳). همین مسئله موجب شده قانون جدید التصویب نظام‌های پرداخت مالی عمان^۱ امکان برقراری برداشت مستقیم به شکل غیرقابل فسخ را نیز به رسمیت بشناسد و حتی در ماده ۶۳، آن برای کسی که عمداً از طریق عدم تأمین موجودی یا دستور بلاوجه نسبت به عدم پرداخت، از برداشت مستقیم غیرقابل فسخ جلوگیری کند مجازات تعیین شده است. این موضوع آن را به لحاظ ضمانت اجرا با امتیازی مشابه چک در کشورمان همراه می‌کند و التزام به آن را مستحکم می‌سازد؛ هرچند در این قانون، به امکان انعقاد قرارداد به شکل قابل فسخ نیز اشاره شده است؛ اما در صورت غیرقابل فسخ، تنها تراضی طرفین است که امکان تغییر در اجرای قرارداد یا اقاله را ممکن می‌سازد.

در پایان، به نظر می‌رسد که از طریق اثر عقد می‌توان به لزوم یا جواز آن پی برد و به صورت یک قاعده نانوشته منطقی و اصولی و فقهی معتقد بود که هرگاه اثر عقدی امری لزومی بود، آن عقد لازم است. از جمله امور لزومی ملکیت، تعهد و حق است و در اینجا نیز اثر قرارداد برداشت مستقیم، «حق» ذی‌نفع برای برداشت از حساب طرف قرارداد است. «حق» از امور لزومی است و من‌علیه‌الحق نمی‌تواند حق ذی‌حق را یک‌جانبه ساقط و زائل سازد. بنابراین، اگر قبول کنیم که عقد منشأ این حق جایز است و من‌علیه‌الحق می‌تواند آن را یک‌جانبه فسخ کند، این تالی فاسد را دارد که وی می‌تواند حق ذی‌حق را برخلاف میل او از میان بردارد یا به بیان دیگر، خلاف فرض لازم می‌آید که گویا اصلاً این عقد حقی ایجاد نکرده است؛ لذا اصل لزوم عقود با توجه به فقدان دلیل بر جواز قرارداد برداشت مستقیم و فراتر از آن، استدلال آورده شده درباره اثر لزومی این قرارداد، ما را به لازم دانستن آن رهنمون می‌سازد. با وجود این، طرفین می‌توانند با جعل شروطی قرارداد را محدود سازند و در نتیجه مشروطه در صورت تخلف طرف مقابل، خیار تخلف از شرط می‌یابد و نیز تکلیف طرفین در موارد ابهام روشن‌تر می‌شود. ضمن آن‌که آنچه بیان شد درباره امکان فسخ قرارداد منبسط، نه امکان توقف پرداخت که ممکن است بانک ارائه دهد.

۲-۳. الحاقی بودن

قرارداد برداشت مستقیم غالباً با متنی آماده و با ایجاب ارائه‌دهنده کالا و خدمات و بدون مذاکره درباره جزئیات مفاد آن و قبول مصرف‌کننده خدمات منعقد می‌شود. از این رو، در این شرایط می‌توان آن را در دسته عقود تحمیلی یا الحاقی جای داد و لازم است با وضع مقرراتی خاص یا تفسیر به نفع طرف ضعیف‌تر در چهارچوب قانون، در موارد اختلاف و ابهام یا اجرای عقد از مصرف‌کننده حمایت به عمل آید.

نتیجه‌گیری

برداشت مستقیم روشی نوین برای انواع انتقال وجه از نوع بدهی است که از انعطاف بالایی برخوردار است. تنوع در اشکال به‌کارگیری و اختیار در تعیین میزان محدودیت در مبالغ و تواتر برداشت از حساب در این روش، مبتنی بر قراردادی میان صاحب حساب و ذی‌نفع پرداخت است که بدون نیاز به ترتیب‌دادن مقررات جدید، امکان استفاده از آن را متناسب با شرایط طرفین و به ابتکار آنان فراهم می‌آورد. قرارداد مذکور را باید عقدی نامعین دانست که براساس آن، ذی‌نفع حق برداشت از حساب می‌یابد؛ از این رو اصولاً قرارداد مذکور لازم محسوب می‌شود، اما طرفین می‌توانند به فراخور اغراض خود در آن جعل خیار به نفع خود کنند. به لحاظ شکلی نیز انعقاد قرارداد برداشت مستقیم منوط به صورت خاصی نیست؛ هرچند رعایت الزاماتی همچون احراز هویت چندمرحله‌ای و استفاده از امضای دیجیتال می‌تواند از منظر اثبات در صورت الکترونیکی قرارداد راهگشا باشد. با این حال در حال حاضر، به علت درک نادرست ماهیت و اوصاف این قرارداد، بانک‌ها در اجرای آن با مسائلی روبه‌رو هستند. همین مسئله فراهم‌آوری صحیح الزامات انعقاد و اجرای قرارداد را با اختلال زیادی همراه کرده است. ضمن آنکه ابهام در پیاده‌سازی قرارداد به انحاء قابل تصور، همچون اعطای مجوز برداشت تکی با مبلغ نامعین، احتمال بروز اختلاف میان طرفین پرداخت را تشدید می‌کند؛ بنابراین ضرورت به‌روزرسانی مقررات موجود بانکداری مربوط به نظام‌های پرداخت درباره موضوع، بازنویسی و شفاف‌سازی آن به‌خوبی نمایان است و پیشنهاد می‌شود.

۱. قانون نظم المدفوعات الوطنية (2018)

منابع

- اسکینر، کریس (۱۳۹۳). بانک دیجیتال. ترجمه آزاده تیموریان، احسان روحی، امیر حسین پور و رضا قربانی. تهران: راه دان.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸). عقد حواله. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۵). حقوق تعهدات. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۹). فلسفه حقوق مدنی. ج ۲، تهران: گنج دانش.
- داراب پور، محمدرضا (۱۴۰۲). متاورس؛ چیستی و چالش های حقوقی. حقوق فناوری های نوین، ۷(۴)، ص ۶۶-۸۱.
<https://doi.org/20.1001.1.27833836.1402.4.7.5.8>
- دبلفون، زویه لیمان (۱۳۹۶). حقوق تجارت الکترونیک. ترجمه ستار زرکلام. تهران: شهر دانش.
- زینالی، علی (۱۴۰۰). ماهیت حقوقی نمایندگی در ایران. تهران: مهر کلام.
- السان، مصطفی (۱۳۹۲). حقوق بانکداری اینترنتی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- السان، مصطفی (۱۳۹۵). حقوق بانکی. تهران: سمت.
- سکوتی نسیمی، رضا و رضائیان عمران، نسرين (۱۳۹۵). تأملی در قلمرو لزوم علم تفصیلی و کفایت علم اجمالی به مورد معامله. نشریه کانون وکلای دادگستری، (۴۲)، ۱۵-۴۲.
- شهیدی، مهدی (۱۳۹۶). تشکیل قراردادها و تعهدات (حقوق مدنی، ج ۱). تهران: مجد.
- شیروی، عبدالحسین (۱۳۹۶). حقوق قراردادها. تهران: سمت.
- عبداللهی، محبوبه (۱۳۹۶). مسئولیت حقوقی بانکها در تراکنش های الکترونیکی و جوه. تهران: خرسندی.
- عرفانی، محمود و جعفری، امین (۱۳۹۵). حقوق بانکی تطبیقی. تهران: جاودانه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۸۸ق). تذکره الفقهاء: الإجارة إلى النکاح. ج ۲. تهران: مکتبه المرتضویه.
- قنبرزاده، محمد، ایزدی فرد، علی اکبر و ابراهیمی، سعید (۱۴۰۰). بررسی فقهی ماهیت قرارداد اشتراک تلفن ثابت پس پرداخت. آموزه های فقه مدنی، ۳(۲۴)، ۲۶۱-۲۸۸.
<https://doi.org/10.30513/CJD.2021.158.1037>
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۸). قواعد عمومی قراردادها. ج ۱. تهران: به نشر.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۴). اعمال حقوقی. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کیهانی، علیرضا (۱۳۹۱). امضاء الکترونیکی. تهران: داد و دانش.
- مظاهری، رسول و خادمی کوشا، محمدعلی (۱۳۹۷). قراردادهای الکترونیکی از دیدگاه فقه و حقوق. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- نوشادی، ابراهیم و باقری، محمود (۱۳۹۶). چالش های تعیین صلاحیت قضایی و قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی بین المللی. مجله حقوقی دادگستری، ۸۱(۱۰۰)، ص ۲۲۷-۲۴۲.
- نیکبخت، حمیدرضا (۱۳۷۹). ماده ۹۶۸ قانون مدنی و ماده ۲۷ قانون داوری تجاری بین المللی. تحقیقات حقوقی، ۳(۳۱-۳۲)، ص ۱۲۵-۱۴۸.
- Bedir, C. (2020). Contract law in the age of big data. *European Review of Contract Law*, 16(3), 347-365.
<https://doi.org/10.1515/ercl-2020-0020>
- Benson, C. C., Loftesness, S., & Jones, R. (2017). *Payments Systems in the U.S.*, 3rd ed. San Francisco: Glenbrook.
- Bernstein, J. (1996). Demand Draft Fraud. <https://www.ftc.gov/news-events/news/speeches/demand-draft-fraud>

- Bruno, I., Schiavone Panni, A., Marchetti, V., Molinari, F., & Valente Covino, B. (2020). *A multi-dimensional framework to evaluate the innovation potential of digital public services: A step towards building an Innovative Public Services Observatory in the EU* (No. JRC121672). Joint Research Centre (Seville site).
- Geva, B. (2015). From Paper to Electronic Order: The Digitalization of the Check in the USA. *Penn State Journal of Law and International Affairs*, 4(1), 96-126.
- Górka, J. (2016). *Transforming Payment Systems in Europe*, NYC: Palgrave Macmillan.
- Gruson, M. (2003). Governing law clauses excluding principles of conflict of laws. In *Int'l L.* (Vol. 37, p. 1023).
- Gunn, L. J., Asokan, N., Ekberg, J. E., Liljestrand, H., Nayani, V., & Nyman, T. (2022). *Foundations and Trends in Privacy and Security*, USA: Now Publishers Inc.
- Jans, J. A. (2023). *Towards a Level-playing Field Between Banks and non-Banks in the European Market for Electronic Payments*, PhD. thesis, Faculty of Law ,Vrije Universiteit Amsterdam.
- Liebana-Cabanillas, F. (Ed.). (2014). *Electronic Payment Systems for Competitive Advantage in E-Commerce*, USA: IGI Global.
- Nawi, N., Husin H., Al-Jahwari, N., Zainuddin, S., Khan, N., Hassan, A., Ibrahim, W., Mohamed, A., Nasir, N., Muhamad Hasan, M. (2024). The path to sustainability begins with going paperless. *Heliyon*, 10(2), 1-18.
- Nwabueze, C. J. (2017). Reflections on legal uncertainties for e-commerce transactions in Cameroon. *The African Journal of Information and Communication*, 20, 171-180. <https://doi.org/10.23962/10539/23499>
- Ometov, A., Bezzateev, S., Mäkitalo, N., Andreev, S., Mikkonen, T., & Koucheryavy, Y. (2018). Multi-factor authentication: A survey. *Cryptography*, 2(1), 1. <https://doi.org/10.3390/cryptography2010001>
- Sharma, A. K., & Mittal, S. K. (2019). A comprehensive study on digital-signatures with Hash-functions. *Int. J. Comput. Sci. Eng*, 7(4), 604-607. <https://doi.org/10.1109/ICISC44355.2019.9036448>
- Simatele, M., & Mbedzi, E. (2021). Consumer payment choices, costs, and risks: Evidence from Zimbabwe. *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1875564. <https://doi.org/10.1080/23322039.2021.1875564>
- Tompkins, M., Jafri, S., & Arjani, N. (2015). The Role of Automated Funds Transfer Payments in Canada's Declining Use of Cheques, retrievable from: *Canadian Payments Association*: <https://payments.ca/insights/research/role-automated-funds-transfer-payments-canadas-decline-use-cheques>
- Turban, E., Whiteside, J., King, D., & Outland, J. (2017). *Introduction to electronic commerce and social commerce*. Springer.
- Wang, F. F. (2010). *Internet jurisdiction and choice of law: legal practices in the EU, US and China*. Cambridge University Press.
- Zhu, T., & Xiao, J. J. (2022). Consumer financial education and risky financial asset holding in China. *International Journal of Consumer Studies*, 46(1), 56-74. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12643>